

Kiss Bernadett

Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék

Témavezető: Mezey Barna

A KISEBBSÉG ÉS A TÖBBSÉG KONFLIKTUSA ÉS A MINDENKORI RENDÉSZETI SZERVEK REAKCIÓJA

Eltérő értékrendet és szokásokat képviselő csoportok találkozása esetén szinte törvényszerű, hogy olyan feszültségek keletkeznek, amelyeket a mindenkori kormányzat nehezen tud elsimítani. A konszolidációhoz sokszor generációváltásra van szükség, de előfordulhat az is, hogy a jogalkotó évszázadokon keresztül értetlenül áll a zavart keltő jelenség előtt, és nem tud túllépni elődei kodifikációs hibáin, mulasztásain.

Hasonló helyzet tárul elénk, ha történelmi távlatokban próbáljuk áttekinteni a rendészeti szervek és legnagyobb hazai kisebbségi csoport vagy etnikum, azaz a cigányság¹ kapcsolatát. A tanulmányban röviden ismertetni kívánom azokat a rendészeti és jogalkotói melléfogásokat, amelyek ahelyett, hogy csökkentették volna a többség és a kisebbség közötti bizalmatlanságot, további társadalmi feszültséget és megoldásra váró jogi problémákat idéztek elő.

A téma kutatói már kezdetben olyan nehézségekbe ütköznek, amelyekkel az elmúlt századok (rendőr)hatóságainak is meggyűlt a bajuk.

Ahhoz ugyanis, hogy egy csoporttal szemben eredményesen járjon el a jogalkotó, vagy jogalkalmazó, célszerű minél pontosabban meghatározni, hogy kikkel szemben kell intézkedni, vagy kiket kell figyelemmel kísérni. Tehát esetünkben definiálni kell, hogy „ki a cigány”? A pontos és használható meghatározásra törekvő igénye csak napjainkban született meg, de lényegében már kétszáz évvel ezelőtt is olyan cigány-definícióval dolgozott az államapparátus, amely a mai jogalkotó számára sem ismeretlen. Azaz az 1700-as években is elsősorban a külső jegyei, életmódja miatt soroltak valakit a „látható kisebbség” tagjai közé, úgy, ahogy azt az 1970-es években Kemény István, illetve az 1990-es években Ladányi János és Szelényi Iván² megfogalmazta: „cigány az, akit a nem cigány környezete annak tart.” Vagyis a hazai rendészeti, közbiztonsági feladatok ellátásáért felelős szervek – érthetően – a számukra egyszerűbb, külső szemlélő által végzett identitás-meg-

¹ Jelen tanulmányban következetesen a cigány szót használom a köznyelvben szintén jelen levő roma helyett, nem felejtve, hogy folyamatos viták tárgya a népcsoport elnevezése, mivel a „rom” szó egyszerűen „embert, férfit” jelent, és csak az utóbbi években használják összefoglaló névként valamennyi cigány csoportra, ráadásul ez az elnevezés sem nevezhető kizárólagosnak. (DUPCSIK: A magyarországi cigányság története, Osiris 2009, Budapest 15-16. o.)

² LADÁNYI János – SZELÉNYI Iván: Ki a cigány? in: Kritika, 12. sz. 3-6. o.

határozást alkalmazták évszázadokkal ezelőtt is – és időnként *mais*³ –, mivel az önbeválláson alapuló hovatarozás-meghatározás csak a XX. században nyert teret.

A cigánysággal, mint népcsoporttal kapcsolatos első hatósági teendők hazánkban az 1400-as évekre datálhatók: jelenlétükről először 1416-ból, Brassóból érkezett hivatalos információ, de a Havasalföldön 1390 körüli tudósítások is említik a cigányokat.⁴ Ekkor még „egyiptominak” nevezték őket, mivel mind nálunk, mind Európa többi államában elterjedt volt az a vélekedés, hogy a népcsoport Egyiptomból, vagy Kis-Egyiptomból indult vándorútjára.⁵ Forrásaink „cigányként” 1455-től nevezték az etnikumot, amelynek képviselői azonban nem egyszerre, hanem több hullámban érkeztek a Magyar Királyság területére.⁶ A Balkán és a Kárpát-medence, illetve az Erdélyi Fejedelemség és Havasalföld között a 14. század óta érzékelhető társadalmi, politikai és gazdasági okokra visszavezethető népességmozgások következtében több cigány közösség telepedett le hazánkban, amelyek a 15. századtól megélhetési okok miatt annak ellenére szoros szimbiózisban éltek a környezetükkel, hogy nem alkottak homogén csoportot (pl. ún. kárpáti cigányok, beás és oláh cigányok). Az együttélés soha nem volt zökkenőmentes, mivel időről-időre új problémákkal kellett szembesülni a többségi és a kisebbségi közösségnek egyaránt. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a 15-16. században a „tartós együttélési feltételek”⁷ megteremtése volt a kormányzat feladata, a 18. század második felét a felvilágosult abszolutizmus civilizatorikus kísérletei jellemezték, a 19. század végén pedig a humanitás és a modernizáció eszméire támaszkodva próbálták kidolgozni az integráció lehetséges eszközeit, de ezek a problémák megoldatlanul maradtak és áthúzódtak a XX. századra is.

A felsorolt időszakokban a csoportok az együttélés egy-egy új modelljét építették ki, azonban mire a kultúrák találkozásának pozitív eredményeit élvezhették volna, a társadalmi változások aláásták az adott modelleket és az új válsághelyzet ismét új megoldások keresését igényelte. A paradigmaváltásszerű folyamatot a gazdasági szükségletek mozgatták: a 15. században a földművelő és hadviselő foglalkozást űzők számára hasznosak voltak a kovácsmesterséget sajátos eszközeik révén gyorsan és szakértelemmel űző cigány csoportok, amelyektől ekkor még nem is várták el a helyben maradáást. A 17. századtól azonban a fémműves mesterségek (kapa- és kaszaverés) céhes keretek közé szerveződtek, ezért a cigányok szolgáltatásaira

³ Magyar Helsinki Bizottság: Szigorúan ellenőrzött iratok. Budapest, 2008, http://helsinki.hu/dokumentum/MHB_STEPSS_HU.pdf

⁴ ACHIM, Viorel: Cigányok a román történelemben. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 58. o.

⁵ FRASER, Angus: A cigányok 1996, Osiris, 65-82. o. Európa legtöbb államában a középkor végéig úgy tartották, hogy a cigányok Egyiptomból útra kelt bűnbánó zarándokok csoportja, akik hittagadásukért vezekelnek a vándorlással, ezért az útjuk során érintett városok, fejedelemségek több esetben alamizsnában részesítették a menlevelekkel is rendelkező vándorló közösségeket.

⁶ 1455-ből származik Hunyadi János oklevele, amelyben engedélyezte a Barcsayaknak négy cigány letelepítését. Idézi: NAGY Pál: A magyarországi cigányok korai története (14-16.század) http://www.tte.hu/public_ttorszkonf/korai.rtf

⁷ NAGY Pál: A magyarországi cigányok korai története (14-16.) 4. o.

egyre kevésbé volt igény. Ezt felismerve, új megélhetési források, új mesterségek és új lakóhely után kellett nézni azoknak a cigányoknak, akik nem kívántak földművesként élni: tehát foglalkozás- és életmódváltásra kényszerültek. Ez volt az az időszak is, amikor a kárpáti cigányság körében – a foglalkozásváltás egyik alternatívájaként megindult a zenei pályákra történő áthúzóds, amelyből aztán a 19. században kialakult a „muzsikus cigány” toposza.

A 17. század háborúi alatt azonban negatív felhangok is megjelentek a cigányokról szóló forrásokban: főleg a királyi Magyarország területén jellemezték őket „gyülevész rablóbandáknak”, vagyon elleni bűncselekmények gyakori elkövetőjének, „dologkerülő és csalárd emberek söpredékének”.⁸ Hozzá kell tenni, ekkoriban Európa nyugati felében is gyakori volt ez a vélemény: az életmódjukból fakadó ellenőrizhetetlenség és az adószedés lehetetlensége miatt gyakran tekintették őket potenciális bűnelkövetőnek. A kormányzat – a török kiűzése utáni népességátrendeződéssel és az abszolutizmus megerősödésével összefüggésben – úgy kívánt változtatni ezen a jelenségen, hogy egy helyben lakó, dolgos adózót nevelt volna a cigányságból. A jogalkotásra ingerlő népcsoportot azonban differenciálatlannak tekintették, a „cigányságot” mint társadalmi helyzetet értelmezték, amely egy 1794-es helytartótanácsi rendelet szerint bizonyos feltételek teljesítésével megváltoztatható volt. A rendeletnek megfelelően például 1797-ben Sajóvamoson több „becsületes, kétkezi munkából élő, magát jól viselő”, tehát környezetének normáihoz alkalmazkodott cigányról hirdették ki nyilvánosan, hogy nem tekintendő többé cigánynak.⁹

A központi kormányzat azonban nemcsak „nem cigánynak deklarálással” kívánta megvalósítani a cigánynak nevezettek integrálását, már csak azért sem, mivel az akkulturációs folyamatok¹⁰ eredménye csak évszázadok alatt lett volna érzékelhető: gyors felzárkóztató lépéseket terveztek, amelyek kulcsszava a gyermekek nem cigány módon való neveltetése volt.

Az állam a gyermekek szocializációjának színterét akarta megváltoztatni ahhoz, hogy a cigányság korántsem homogén csoportját a hatóságok számára is „megfoghatóvá” tegye. A cigányok esetében azért is szükségesnek tartották a mielőbbi állami beavatkozást, mert az 1770-es évektől rendszeressé váló cigányösszeírások ellenére sem tudták ellenőrzés alá vonni őket: már a listákban szereplő foglalkozásnevek sem jelentettek biztos támpontot a hivatalos szerveknek, mivel a foglalkozásváltó életmód következtében a bediktált mesterség attól függött, hogy az ösz-

⁸ TÓTH Péter: A magyarországi cigányok története a feudalizmus korában. In: A magyarországi romák. Szerk: KEMÉNY István. Változó Világ 31. Press Publica, Budapest, é.n. 7.

⁹ BAZ Megyei Levéltár, IV. 501. e. 444/1797

¹⁰ „Az akkulturáció olyan jelenségeket foglal magában, amelyek különböző kultúrájú csoportok és egyének közvetlen és tartós kapcsolatából következnek, s hozzátartoznak még az érintett kultúra jellegzetes magatartás- és gondolkodásmintáinak ebből következő változásai.” idézi: NAGY Pál: Kicsinségemben elszakattam in: Educatio, 1999 nyár, 334. o.

szeírás az év melyik időszakában készült.¹¹ Problémát jelentett az is, hogy az 1700-as évekre nyilvánvalóvá vált: a kisebbségi kultúrkörben mást értettek a munka, a gyermeknevelés, a tulajdon fogalmán, mint a többségi (paraszti) társadalomban, ezért a családfő mellett apróbb kisegítő munkákat végző gyermekeket, a házaló és jövedőmondó asszonyokat a többség részéről folyamatos gyanakvás kísérte. A földművelő többség számára riasztó volt az a habitus is, amit például a több rendbeli betöréses lopásért 1762-ben úriszék elé álló Kalári Kata vallomásából ismerhettek meg: „Nem volnik Czigany, ha nem loptam volna ludot vagy tyukat, de ez nem lopás hanem meg fogás és ell vévés.”¹² Tehát a létfenntartás érdekében – a többség számára jogellenesen – eltulajdonított vagyontárgy, élelem „beszerzése” a csoporton belül más megítélés alá esett, mintha egy értékes ruhát vett volna el valaki. Amikor pedig a többséghez tartozók azt látták, hogy mindehhez faluzás, vagy mendikáció társult, azaz nem élelemtermeléssel szereztek meg a napi betevőt, hanem valódi elesettség, rászorultság nélkül kéregettek – a fokozott bizalmatlanság miatt ésszerűnek fogadták el azokat a kormányzati intézkedéseket, amelyeket a cigányokkal szemben vezettek be, így üdvözölték azokat a rendeleteket is, amelyek a cigány gyermekek családból kiragadásáról szóltak.

A gyermekek hatósági erőszakkal végrehajtott elvételén keresztül történő „civilizálás” azonban tragikus következménnyel járt. Bár 1758-tól tilos volt cigánynak lovat és lovas kocsit birtokolnia, és „újmagyar” vagy „újtelepes” csoportként letelepedésre kötelezték őket, az állam kezdetben nem törekedett a családi viszonyaik feletti ellenőrzésre. Az első ilyen tartalmú intézkedést a Helytartótanács 1767. november 27-i – később többször módosított – rendelete jelentette, amelynek legfontosabb eleme a gyermekek nevelőszülőkhöz adása volt. Az uralkodó elképzelése szerint a 2-12, illetve II. József idejében a 4-10 év közötti cigány gyermekeket el kellett venni a szüleiktől és parasztkokhoz, vagy céhes mesteremberekhez kellett adni, akik az államtól évi tartásdíjat kaptak a költségek fedezésére. A rendelet hatályba lépésekor a 12 évesnél idősebb gyermekeket „csupán” szolgálatba kellett adni (vagy a hatálybalépéskor 16. évét betöltött fiúgyermekeket be is lehetett sorozni), mert egyébként is előírták, hogy a nevelt cigánygyerekek 12 éves koruk után annyi ideig maradjanak szolgálóként a parasztcsaládoknál, ahány évig azok tartották őket. A gyermekek elvételét mindenhol megpróbálták végrehajtani, és a gazdák is örömmel fogadták a fiatal munkaerő lehetőségét, annál is inkább, mert az egy gyermek után járó tartásdíjból többnyire az egész évi robotot meg lehetett váltani. A nevelésből a céhek is kivették a részüket: 1773. február 22-én a Helytartótanács arra kötelezte őket, hogy fogadják be és oktassák mesterségre az arra fogékony cigány gyermekeket.

¹¹ Például megszokott volt, hogy a család férfi tagjai télen lakodalmakon zenéltek, a melegebb idő beálltakor pedig kereskedő tevékenységet folytattak

¹² NAGY Pál: Cigányperek Magyarországon 1758-1787. Szekszárd, 2003, Romológiai Kutatóintézet Közleményei 7. Szerk: KALÁNYOSNÉ LÁSZLÓ Julianna, 186. o.

A letelepedésre kényszerült családok nemcsak gyermekeik elvételét szenvedték meg, de nyelvhasználatukat is korlátozta az állam: 1772. november 23-a óta az „új parasztnak” tilos volt „eddigi” nyelvüket használniuk, helyette a helyiségben szokásos nyelven szólalhattak csak meg. 24 pálcaütéssel büntették, ha valamilyük nagy társaságot hívott össze: az uralkodó kikötötte, hogy a cigányok „gyülekezését, lakomázását, mulatozását és a cigány nyelv használatát ... szigorúan meg kell akadályozni.” Hogy „a gonosz érintkezés fonalát a más hasonlókkal” megszakítsák, megtiltották azt is, hogy egyik vármegyéből a másikba átjárjanak, ráadásul elrendelték, hogy a cigány katonák nem távozhatnak el szabadságra az ezredeiktől.¹³

Az idézett rendelkezések közül értelemszerűen a gyermekek elvétele váltotta ki a legnagyobb megrázkódtatást – de a többi előírás is sértette a cigány közösségek erkölcsait, szokásait és érzelmeit. A gyermekeket a legtöbb esetben közeli falvakba adták ki, ezért gyakori volt, hogy az idősebbek hazaszöktek, a kisebbeket pedig a hozzátartozóik lopták vissza. Ezzel a jelenséggel szemben valójában a vármegye is tehetetlenül állt: Sopron vármegye a szolgabírákat, Ugocsa pedig a falusi bírákat tette felelőssé a gyermekek visszalopásáért. Helyi szinten azonban olyan, meglepőnek tűnő kezdeményezésekre is volt példa, amelyekkel a cigány szülők elejét próbálták venni gyermekeik elszakításának. Így a Somogy vármegyei szomajomi (ma: Kaposfő) „új polgárság” alázatos instanciát nyújtott be a „tekintetes nemes vármegyéhez”, amelyben arra kérték az előljárókat, hogy a közeli Pusztakorpádiban iskolát építhessenek saját iskolamesterrel, annak érdekében, hogy a gyermekeket „Isteni félelemre és a közös jónak hasznára” nevelhessék.¹⁴

II. József halála után megszűnt a nevelőszülői intézmény, legalábbis felmenő rendszerben nem alkalmazták többé. A földművesek, céhesek mellett dolgozó gyermekek miatt viszont még évekig támadtak konfliktusok, elsősorban azért, mert a többségi és kisebbségi csoportok gyermeknevelési módszerei – különösen, ha testi fenytésről és a gyermek egyenrangúnak tekintéséről volt szó – alapvetően különböztek.

Az abszolutizmus politikája azonban elsősorban nem a szociális integrációt, hanem a „periférikus akkulturációt erősítette.”¹⁵ A cigányok nagy része felhagyott a vándorlással és fizette ugyan a zsellérekre kivetett adót, de egzisztenciális biztonság nélkül, a falusi társadalom legalsó szintjén, vagy szubkultúrákban próbálták magukat fenntartani.

Földművessé nagyon kevesen váltak közülük, hiszen – ahogy azt Dupcsik Csaba rendkívül gyakorlatiasan megállapította – ez sem kecsegtetett jobb kilátásokkal.¹⁶

¹³ MEZEY Barna – POMOGYI László – TAUBER István: A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban, 1422-1985. Budapest, Kossuth Kiadó, 1986, (szerk. MEZEY Barna) 85-94. o.

¹⁴ SML, IV. 1. c. Instantiae XVIII-XIX. sz. c. esomó Idézi: NAGY Pál: Kicsinségemben elszakattam, in: Educatio, 1999 nyár, 339. o.

¹⁵ NAGY Pál: Kicsinségemben elszakattam 341. o.

¹⁶ DUPCSIK Csaba: i.m. 37-38. o.

A korszakban ugyanis a társadalom 90 %-a földműveléssel foglalkozott, tehát erre a foglalkozásra kifejezetten nehéz lett volna áttérni, annál is inkább, mivel ez a tevékenység olyan sajátos mesterségbeli szaktudás és gazdálkodási eszközök meglétét feltételezte, amelyek birtoklása a paraszti rétegben is nemzedékek során át hagyományozódott, és amelyekkel a cigányok helyzetüknél fogva nem rendelkezhetek (nem volt sem földjük, sem szerszámuk). A föld nélküli béresként, mezőgazdasági cselédként való boldogulás tehát nem volt vonzó életpálya.

Azt lehetett volna feltételezni, hogy a parasztok által felnevelt cigánygyerekek nagyobb eséllyel illeszkedtek be a falvak társadalmába, mint az idősebb korban leteleplő társaik. Igaz, hogy a parasztgazdák, illetve a községek a szolgálatukba került cigánygyerekeket gyakran alkalmazták például pásztornak, de mivel ők többé nem jutottak vissza a saját közösségükbe, a 19. század elején a sehová nem tartozás bélyegét hordozták magukon. Az 1810-es évektől gyakori volt, hogy cigány és nem cigány pásztorok olyan munka- és életközösséget alkotva éltek, amelyeket fokozottan ellenőriztek a rendfenntartásért felelős tisztségviselők, sőt somogyi törvényszék iratokból rekonstruálható több, pásztorból betyárrá lett cigány gyermek életútja is. Másrészt az apátlan-anyátlan fiatal cigányfiúk könnyen a katonaság látókörébe kerültek: megszokottá vált, hogy községek katonának állították ki, vagy éppen maguk a katonák kényszerítették soraikba a serdülő fiúkat. Az ily módon besorozottak között rendkívül nagy volt a katonaszökevények aránya, és személyes tragédiájukat növelte az is, hogy gyermekkoruk cigány közössége sok esetben nem vállalta a rejtegetésükkel járó kockázatot – ezért valóban magukra maradtak, vagy szubkultúrákhoz csapódtak. Így ettől a korszaktól kezdve – a letelepedés növekvő mértéke ellenére – nemcsak az állam, hanem a társadalmi véleményformálók többsége is egyre inkább problémaforrást látott a cigányokban.¹⁷

Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a vizsgálatunk szempontjából kevésbé dokumentált 19. század eleji évekre már kialakult a nyelvhasználatban a cigányok „megkettőződése”, azaz a „rendes” – és ideális esetben muzsikus – cigánynyal ebben az időszakban kezdték szembeállítani a vándorcigány prototípusát, tehát a dualizmus korára megszületett az, amit már „cigánypolitikának” lehetett nevezni.

A milleniumot követő évek rendészeti politikája és egyre aktívabb sajtója azonban nem tett jót a „cigányügynek.” A büntetőügyeket (pl. a dánosi gyilkosság, a Baranyában megszaporodó présházfeltörések) előszeretettel tálalták hangzatos, cigány elkövetőket sejtető címekkel (pl. Rablóvilág Baranyában) és az 1920-as évekre a vármegyei igazgatás egyértelműen potenciális elkövetőként tekintett a romákra. Egyre-másra jelentek meg az internálásukat, elzárásukat indítványozó javaslatok, belügyminisztériumi körrendelet (257000/1928) írta elő az évenkénti razziákat, amelyek célja a „kóbor cigányok” előállításuk volt. Tehát a második világháború kitörésekor a cigányokkal kapcsolatos állami felfogás a büntetőpolitikai

¹⁷ DUPCSIK Csaba: i.m. 52-53. o.

és a rendészeti intézkedést támogatta, a szociális vagy kulturális segítség lehetősége nem volt valós alternatíva.

Akkor sem találunk szerencsésebb jogalkotói megoldásokat az említett problémára, ha történelmünk időben hozzánk közelebb eső korszakait vizsgáljuk. A megnyugtató intézkedések első alapfeltétele, az etnikai hovatartozás korrekt meghatározása még a II. világháború után is váratott magára. Ahogy Zsigó Jenő írja: „Nem számít, hogy valaki cigánynak tartja magát, és láthatóan, rasszjegyei alapján is cigány, a hatalom bármikor törvényben rendelkezhet arról, hogy nem tartja őt cigánynak. Mi a különbség a Mária Terézia kori gondolkodásmód és a mai között? Nincs különbség.”¹⁸

Tehát a hivatalos szervek és a cigány lakosság közötti kapcsolat nem javult a második világháborút követően sem. Igaz, a lakosság sem tekintett túl sok rokonszenvvel a hazai kisebbségekre sem a harcok idején, sem a romok eltakarítását követően. A cigányok és a hatóságok közti viszony kulcsszavai továbbra is a kölcsönös gyanakvás, az ellenőrzés, a felügyelet maradtak. Jól érzékelteti a negyvenes évek légkörét az alábbi, Finta Imre m. kir. csendőrszázados tollából származó megállapítás:¹⁹

„Miért kóborolnak a cigányok?

Ha e kérdést vizsgálat tárgyává tesszük, arra a megállapításra jutunk, hogy a cigányok kóborlásának oka:

1. alkalom keresése a különféle bűncselekmények elkövetésére,
2. menekülés a bűnvádi eljárás alól,
3. a kellő ellenőrzés hiánya, esetleg még:
4. az általuk igen ügyesen és sokféle módszerrel gyakorolt megtévesztés is lehet.”

A nyilvánvalóan nem tudományos igényű fejtegetésből sejthető, hogy a közvélemény a cigányokra – tévesen – oly jellemzőnek tartott kóborlás mértékét rendkívül nagyra becsülte a huszadik század közepén is, és veszélyt jelentő magatartásként értékelte.

A kormányzat sokáig nem kívánt, illetve nem tudott foglalkozni a jelenséggel. Valahogy úgy gondolták, ahogy a nagykátai járási pártbizottság jelentése fogalmazott: „Sokáig azt hittük, hogy a cigánykérdés automatikusan megoldódik a szocialista társadalom fejlődése során. Úgy véltük, hogy az 1945-tel kezdődött fordulatnak részesei lesznek a cigányok is, s e folyamat végére felszívódnak a társadalomban, átlényegülnek, vagyis megszűnnek cigányok lenni, ezzel megszűnik a cigánykérdés.”²⁰ Vagy, ahogy később Kádár fogalmazott: „Az élet viszi a dolgot a megoldás irányába.”

1961-ig a cigányokkal kapcsolatos hivatalos, vagy rendészeti feladatok jószereivel kimerültek a közegészségügyi intézkedésekben (pl. az 1948-as hajdúhadházi tífusz

¹⁸ ZSIGÓ Jenő: Feltárni és megnevezni az elnyomások direkt rendszerét. In: NEMÉNYI Mária – SZALAI Júlia: Kisebbségek kisebbsége Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2005, 34. o.

¹⁹ FINTA Imre: A cigányok életéről, szokásairól, bűnözésükről és a közbiztonsági szervek ellenük folytatott harcáról. Nagy Károly Grafikai Műintézete, Debrecen. 1944. Idézi: DUPCSIK: i.m.

²⁰ DUPCSIK: i.m. 141. o.

miatti kitelepítés, vagy a kényszerfertőtlenítő/kényszermosdató egységek emberi méltóságot súlyosan sértő „razziái”, amelyek tkp. a nyolcvanas évekig előfordultak) és a képzetlen munkaerőt jelentő társadalmi csoport minél gyorsabb munkába állításában. Az állam társadalompolitikai célját ebben az időben a legplasztikusabban Michael S. Stewart segítségével érthetjük meg, aki úgy fogalmazott, hogy a világháború utáni magyar vezetés célja a „(cigány) + (szocialista bérmunka + lakás) = (magyar dolgozó) + (cigány folklór) képlet megvalósítása volt.”²¹

Talán nem meglepő, hogy a XX. század második felég a leggyakorlatiasabban a Belügy-minisztérium illetékesei álltak a feladathoz: tehát a cigányügy megoldása továbbra is rendészeti feladatnak számított. Ilyen belügyi intézkedés volt a személyi igazolványok bevezetése, illetve cseréje is. A vezetés célja a már említett ellenőrzés széleskörűvé tétele volt, ezért 1954-ben bevezették a fényképes személyi igazolványok használatát és elrendelték, hogy azt minden magyar állampolgár köteles magával hordani. Az igazolvány azonban eredetileg – ma diszkriminatívnek nevezhető – közrendészeti célt is szolgált: segítségükkel azonosítani kívánták, ki cigány származású. A mintát az az Endre László által a második világháború alatt kifejtett javaslat szolgáltatta, amely szerint a kóbor cigányokat el kellett látni (lehetőleg arcképes) igazolványokkal. Mivel azonban a világháború után az igazolvány bevezetése minden állampolgárt érintett, az igazolványok kibocsátása viszont hosszabb időt vett igénybe, a BM Országos Rendőrkapitányságának vezetője 1955-ben titkos, belső utasításban elrendelte, hogy azokat a cigányokat, akik 1955-ig nem vették még át az igazolványt, de megfelelő munkahelyet és lakhelyet sem tudnak igazolni, ún. ideiglenes igazolvánnyal lássák el. Az így kibocsátott, eredetileg egy évig érvényes okmányok voltak a fekete személyi igazolványok, amelyeket a „kóbor és munkakerülő életmódot folytató személyeknek” készítettek.²² Kóbornak azokat minősítették a belügyi iratokban, akik nem tudtak legalább kétéves állandó lakóhelyet igazolni, a munkakerülő pedig az volt, aki nem rendelkezett legalább hathónapnyi munkavisztonnyal. Megállapíthatjuk, hogy az 1950-es évek belügyi szóhasználatában a „kóbor és munkakerülő” szinte a „cigány” szinonimájaként funkcionált, ahogy a cigánytelepek megnevezése is „kóbor telep”, vagy „telep jellegű kóbor település” volt a korabeli hivatali nyelvezetben. Végül 1961-ben zajlott le a megkülönböztetésre alkalmas okmányok cseréje, amely mintegy 20-25 ezer embert érintett.

Az MSZMP PB 1961-es párthatározata, amely már belpolitikai rangra emelte a cigányság asszimilációjának kérdését, a belügyi diskurzust is felélénkítette. A BM szakfolyóiratában, a Belügyi Szemlében 1963-tól több cikk jelent meg „a cigánykérdésről”, amelyben a szerzők (pl. Nemes Alajos Baranya megyei rendőrfőkapitány, Horváth Ferenc, r. őrnagy, Györök Ferenc r. alezredes) megoldást próbáltak találni az őket foglalkoztató jelenségekre. Álláspontjuk szerint a cigányok szocializmusban folytatott életmódja egy archaikus társadalmi rendet tükröz, mentalitá-

²¹ DUPCSIK: i.m. 153. o.

²² DUPCSIK: i.m. 145-146. o.

sukat pedig a náciizmus alatt elszenvedett üldözések is károsan befolyásolták, és a magyar állam sem folytatott tudatos cigánypolitikát 1961 előtt. A lakosság előítéletessége nem csökkent a cigányokkal szemben, és az integráció is csak részben járt sikerrel, ezért a cigánykérdést osztársadalmi ügynek kell tekinteni, amelynek megoldásában a rendőrségnek élen kell járnia. A cigányok foglalkozása sem nyerte el a tetszésüket, mert a házaló, faluzó kereskedés, amely során iparendedély nélkül előállított árucikkeiket kínálták, elvileg szabálysértési eljárást vont maga után, vagy ha a bíróság az eset összes körülményeit figyelembe véve úgy ítélte meg, üzérkedésért is felelősségre vonhatta őket, mert ez a tevékenység „sértette a szocialista gazdálkodás rendjét.” Mivel azonban az állam a munkavégzés miatt mégsem ítélte el egyértelműen ezt a tevékenységet, javasolták, hogy a kézműves foglalkozással bíró cigányokat tömörítsék háziipari szövetkezetekbe – akár állami eszközökkel is elősegítve ezek működését.

Mindenesetre a cigányság önerőből történő integrációját képtelenségnek gondolták, ezért esetükben „intézményes foglalkozást” javasoltak, amelyet álláspontjuk szerint a csoporttal gyakran kapcsolatba kerülő szerv, azaz a rendőrség végezhetett a leghatékonyabban.

Az azonban még a hetvenes években sem volt világos, hogy pontosan ki a „cigány”. A kérdés a rendőrségi és ügyészségi statisztikai lapok kitöltése miatt is megkerülhetetlen volt, ezért a Legfőbb Ügyészség Titkársága 1974-ben egy kitöltési tájékoztatót készített a „T-lapokhoz.” A tájékoztató már némi előrelépést jelentett – kis túlzással, nemzetközi szinten is –, mert nemcsak azt rögzítette, hogy ki minősül cigánynak, hanem azt is, hogy ki nem.

Tehát cigány volt az elkövető, ha cigány közösségben élt, bejelentett lakása formális volt, rendszeresen vagy idényjelleggel vándorolt, letelepedett, de munkát nem vállalt, életmódjában a cigány hagyományokat követte, illetőleg ha a „bűnelkövetés módszerei hagyományosan cigány módszerek voltak.”²³ Nem lehetett cigánynak feltüntetni a lapon azokat a személyeket, akik „korábbi életmódjukat és szemléletüket megváltoztatva letelepedtek, rendszeres munkából tartják el magukat és családjukat, szakítottak a cigány hagyományokkal, és életvitelüket a becsületes dolgozó állampolgárok közé való tartós beilleszkedés jellemzi.”²⁴ A statisztikák megbízhatóságát azonban nem lehetett garantálni, hiszen az érintettet – ez esetben az elkövetőt vagy terheltet – nem nyilatkoztatták etnikai hovatartozásáról, ennek hiányában pedig az űrlapot kitöltő személynek meglehetősen széles mérlegelési lehetősége volt. Ám mire a nyolcvanas évek végén ezt a hiányosságot felismerték, az etnikai adatkezelés lehetősége erősen korlátozottá vált, és a rendszerváltás miatt a rendőrségen belül is olyan változások kezdődtek, amelyek mellett eltörpült a „cigánykérdés.”

Napjainkra tehát a világháború utáni helyzethez képest csak kis mértékben javult a rendőrök és a cigányság kapcsolata. Kétségtelen, hogy a jelenlegi társadalom egésze is küszködik az előzőekben bemutatott problémával, és amíg a többségi tár-

²³ DUPCSIK: i.m. 219-220. o.

²⁴ DUPCSIK: i.m. 220. o.

sadalom mellett egy saját belső normákkal rendelkező közösség létezik úgy, hogy a két csoport csak minimális szinten kommunikál egymással, nehéz bármi előrelépést remélni. Az elzárkózás azonban csak súlyosbíthatja a meglevő és igen nagymértékű²⁵ előítéletességet, és nem teszi lehetővé az akkulturációs folyamat lezáródását sem. Sajnálatos módon maga a „cigány” kifejezés is alkalmassá vált indulatok generálására – gondoljunk a „cigánybűnözés” fogalom körül kialakult politikai, eszmei, társadalmi felindulásra – pedig nem is olyan régen még az etnikai hovatartozásról szóló adatok szenzitívvé minősítése is jelentős, üdvözölt előrelépésnek számított. A társadalmi integráció, sőt, a párbeszéd kialakulása sem zökkenőmentes, hiszen a jó szándék ellenére sem voltak maradéktalanul sikeresek azok a kormányzati programok, amelyek a szegregált lakókörnyezetben élő (telepi) közösségek életfeltételeinek javítását célozták.²⁶

Továbbra is megoldatlan problémákkal szembesülhetünk – nemcsak jogalkotóként vagy rendészeti szolgálatot teljesítőként, hanem egyszerű, de környezetének problémáira odafigyelő állampolgárként is. Mindenképpen szükséges volna az etnikai adatkezelés hazai viszonyokhoz adaptált feltételeinek kidolgozása, mivel úgy tűnik, a nemzetközi példák ez esetben nem jelenthetnek maradéktalanul követhető mintát.²⁷ Nincsenek még megbízható eredményei a cigányokat a közigazgatási, rendészeti, vagy honvédelmi pályára irányító programoknak sem, de a jogalkotó többnyire széttárja a kezét akkor is, ha egy-egy cigány közösségen belüli belső konfliktusfeloldó mechanizmusról (romani kris) kiderül, hogy nemcsak néprajzi gyűjtésekben fellelhető, hanem élő jogintézményről van szó, amely ráadásul a közösség tagjai számára a „többségi” igazságszolgáltatás alternatívájaként funkcionál.

A múltbeli melléfogásokból tanulva, szükség van tehát egymás kultúrájának alapos megismerésére, nemcsak tudományos, hanem rendészeti érdekből is, hiszen jól alkalmazható jogot alkotni, vagy „eredményes felderítést végrehajtani speciális ismeretek nélkül képtelenség.”²⁸

²⁵ A Nézőpont Intézet felmérése szerint a magyar lakosság 91 %-a gondolja, hogy létezik cigánybűnözés

²⁶ <http://www.romaweb.hu/romaweb/index.jsp?p=sajat&id=telprotelepek> (letöltés ideje: 2009. 12.04. 22:29.)

²⁷ A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa az adatvédelmi biztossal együtt 2009 novemberében jelentést tett közzé az etnikai adatkezelés lehetséges reformjáról, ám a jelentésen foglaltak megvalósíthatóságát az Eötvös Károly Intézet vitatta. Az ombudsmani jelentés elérhető a <http://www.kisebbségiombudsman.hu/data/files/158627216.pdf> linken, az Eötvös Károly Intézet állásfoglalása innen ismerhető meg: http://www.ekint.org/ekint/ekint_news.page?nodeid=294

²⁸ TONHAUSER László: Nem kérek bocsánatot. Totem Kiadó, Budapest, 1999, 84. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

<http://www.romaweb.hu/romaweb/index.jsp?p=sajat&id=telprotelepek>

<http://www.kisebbségiombudsman.hu/data/files/158627216.pdf>

<http://www.ekint.org/ekint/ekint.news.page?nodeid=294>

FRASER, Angus: A cigányok 1996, Budapest Osiris

DUPCSIK Csaba: A magyarországi cigányság története, Osiris 2009, Budapest

LADÁNYI János – SZELÉNYI Iván: Ki a cigány? in: Kritika, 12. sz. 3-6. o.

Magyar Helsinki Bizottság: Szigorúan ellenőrzött iratok. Budapest, 2008,

http://helsinki.hu/dokumentum/MHB_STEPSS_HU.pdf

MEZEY Barna – POMOGYI László – TAUBER István: A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban, 1422-1985. Budapest, Kossuth Kiadó 1986 (szerk: MEZEY Barna)

NAGY Pál: Kicsinségemben elszakattam in: Educatio, 1999 nyár

NAGY Pál: Cigánypercek Magyarországon 1758-1787. Szekszárd, 2003, Romológiai

Kutatóintézet Közleményei 7. Szerk: KALÁNYOSNÉ LÁSZLÓ Julianna

TONHAUSER László: Nem kérek bocsánatot. Totem Kiadó, Budapest, 1999

ZSIGÓ Jenő: Feltárni és megnevezni az elnyomások direkt rendszerét. In: NEMÉNYI Mária – SZALAI Júlia: Kisebbségek kisebbsége Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2005

